

پروژه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علم انسانی

پژوهش در فیلم تاریخ مقدس

حجت الاسلام سید حمید میرخندان

چندی است حجم تولید فیلم‌های تاریخی - مذهبی، عمدتاً در سیما، به مثابه گرایش ویژه و شاخص، افزایش یافته است. محصولات این گرایش درست و ضروری، نیاز به بررسی انتقادی دارند. از این رو، نگاه آسیب‌شناسانه نوشتار حاضر به آثار تولید شده، در زمینه پژوهش، به معنای انکار ارزش این آثار و نکات مثبت آنها نیست.

مفهوم

فیلم تاریخ مقدس به نوعی، به تاریخ انبیا و امامان که برترین سلام‌ها بر آنان باد، پرداخته است. این نوع فیلم و به طور کلی، فیلم تاریخی همچون فیلم اکتیاسی، شامل طیف متنوعی از فیلم‌هاست. در این گونه، فیلم‌هایی وجود دارد که بر اساس اطلاعات تاریخی ساخته شده‌اند - فیلم عیسای ناصری، ساخته فرانتکو زفیرلی از این دست است - و فیلم‌هایی که برهه‌ای از تاریخ، تنها ظرف زمانی برای وقوع داستان است و عناصر داستانی غیر از عناصر تاریخی هستند؛ مانند فیلم‌های روز واقعه، ساخته شهرام اسدی و بن هور، ساخته ویلیام وایلس از این نمونه‌اند. در این طیف، می‌توان فیلم‌هایی را یافت که ترکیبی از روایت تاریخ و روایت تخیلی امروزی هستند؛ مانند سریال پروانه‌ها می‌نویسند، ساخته محمد نوری زاد.

تحقیق در فیلم تاریخ مقدس

فیلم تاریخی تا اندازه‌ای که به تاریخ می‌پردازد، به ویژه آن نوع که خط سیر اصلی داستان و شخصیت‌ها را از تاریخ وام می‌گیرد، به شدت متکی به پژوهش پیش از تولید است. این امر درباره تاریخ مقدس که با معارف دینی و دیدگاه‌های اعتقادی ارتباط دارد، ضرورتی مضاعف می‌یابد. در چنین موردی، به هیچ روی، پژوهش را نمی‌توان سرسری گرفت. در این باره، باید به پژوهش در خلوص وقایع، زمان‌بندی، جغرافیا و تحلیل توجه داشت.

• حجت الاسلام سید حمید میرخندان

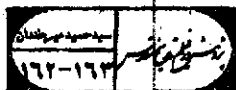
میرخندان

دانش آموخته حوزه علمیه قم (خارج فقه و اصول)
پژوهشگر سینما و رسانه خانه هنر و اندیشه مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما

تالیفات

تاملی بر فقه عیسوی
رویکردهای انتقادی در قلمبه فرمالیسم و نوفرمالیسم
و ...

۱. این مقاله بخشی از مقالاتی است که پیش‌تر، در فصلنامه منجش و پژوهش (ویژه رسانه و ادین) با نام فیلم تاریخ مقدس به چاپ رسید و اکنون با ویرایش جدیدی اصلاحات و بازنویسی‌هایی که نویسنده به آن افزوده، به چاپ می‌رسد.

۱. خلوص وقایع

برای دست‌یابی به ماجراهای واقعی و حقیقی تاریخی، باید بر منابع معتبر تکیه کرد تا اشتباهات یا احیاناً دروغ‌های گفته شده را شناخت. دست‌یابی به خلوص وقایع به معنای کشف حقایق ناگفته - حقایق تصریح نشده - نیز است. برای نمونه، در بخشی از سریال فرستاده، سلیمان به صلیب کشیده می‌شود و روز بعد، به فرمان ابن زیاد، تیرباران می‌گردد. در این هنگام، ابن زیاد در حال سفر به کوفه است؛ در حالی که بر طبق متون معتبر و دست اول، سلیمان پس از دستگیری، به فرمان ابن زیاد، گردن زده می‌شود.^۲ جالب آنکه ماجرا در فیلم، بر اساس کتاب لهورف که کتابی متاخر است، صورت گرفته است.

۲. زمان بندی

دست یافتن به خلوص وقایع در تحقیق فیلم‌نامه‌ای، باید با رعایت ترتیب زمانی صورت گیرد و اینکه آیا چنین ماجرابی در آن زمان، می‌توانست اتفاق افتاده باشد یا خیر. در سریال *خبر بن عدی*، ساخته محمد فنائیان، عمرو بن عاص در ماجرای شهادت حجر، از ستوی معاویه، طرف مشورت قرار می‌گیرد؛ یعنی در زمانی که به لحاظ تاریخی، حدود یک دهه از مرگ او گذشته است.^۳ افزون بر این مثال واضح، رعایت نکردن ترتیب و زمان‌بندی حوادث تأثیرگذاری حوادث بر یکدیگر را دچار تغییر و تحریف می‌کند. بنابراین، کشف و استخراج زمان‌بندی حوادث یکی دیگر از بایسته‌های پژوهش در فیلم تاریخی است.

۳. جغرافیا

پرداختن به پژوهش در وضعیت جغرافیایی مناطق یا شهرهایی که داستان در آن رخ می‌دهد در فیلم‌نامه، انتخاب لوکشین‌ها و ساختن دکورها امری ضروری است. وضعیت جغرافیایی به منزله عنصر مکان در روایت است که عدم توجه به ویژگی‌های جغرافیایی و مکانی داستان، گاه سلسله رویدادهای روایت را دچار تحول و تحریف می‌کند. یک نمونه برای این مطلب، تصویر شهر بصره در سریال *فرستاده* است. در سریال، بصره مانند شهرهای قدیمی ایران، با کوچه‌های پیچ در پیچ، معماری پیچیده و دارای برج و بارو و دروازه تصویر شده است؛ حال آنکه کوفه و بصره از شهرهای تازه‌تأسیس بود که دارای خیابان‌کشی و کوچه‌های منظم و خانه‌هایی با معماری ساده بوده است. همچنین بصره برج و بارو و دروازه نداشت و تکیه بر آن به منزله عاملی مهم در کنترل شهر در فیلم، نادرست است.^۴

۴. شرایط تاریخی

مجموعه عوامل تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، به منزله علل یا دست‌کم بستری در روایت عمل می‌کنند و به اقتضای داستان، نمی‌توان از پژوهش درباره این عوامل در برهه تاریخی مورد نظر، بی‌نیاز بود؛ چرا که عوامل بالا بر یکدیگر تأثیر متقابل دارند. برای نمونه،

۲. طبری از یومخلف که از بهترین سندها در نقل وقایع کربلاست تاریخ طبری، محمد بن جریر طبری، تحقیق لیاقت‌الله ابراهیم، روائع التراث العربی، ج ۵، ص ۲۵۸.
۳. عمرو عاص در سال ۴۳ ق. از دنیا رفت. (تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۸۱) و حجر بن عدی در سال ۵۱ ق. به شهادت می‌رسد (همان، ص ۲۵۳).
۴. درباره نحوه شهرسازی بصره نگاه کنید به: محمد البنان، یاقوت حموی، دارصادر، بیروت، ج ۱، ص ۳۳۰ تا ۳۴۰ فتوح البنان، احمد بن یحیی بن جابر بلاذری، تحقیق عبدالله انیس الطباع و عمر انیس الطباع، منشورات مؤسسة المعارف بیروت، ص ۲۸۲ تا ۵۲۴ ناصر خسرو که در سال ۴۲۳ ق. از بصره دین کرده بود، در سفرنامه خود داشتن دیوار به دور شهر و دروازه را گزارش کرده است. (نگاه کنید به: العراق قديماً و حديثاً، عبدالرزاق حسنی، مطبعة المرفان، صیدنا، ص ۱۷۶ و ۱۷۷).

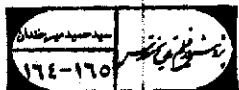
نگاهی فرهنگی به برهه‌های از تاریخ، در فیلمی تاریخی یا نگاهی سیاسی، بدون توجه به وضعیت اقتصادی، نگاهی ناقص و ناکامل است. فیلم چه به این عوامل - به تمامی - بپردازد یا نپردازد فیلم‌ساز از داشتن اطلاعات در این زمینه، بی‌نیاز نیست. نمونه‌هایی که از کاستی در پژوهش درباره یکی از عوامل بالا برخوردارند، در عناوین تفکیک شده ذکر می‌شوند:

وضعیت اجتماعی

وقایع تاریخی در شرایط اجتماعی خاصی به وقوع می‌پیوندند که این شرایط در شکل‌گیری ماجراها و شخصیت‌ها بی‌تأثیر نیستند. از این رو، پژوهش درباره نظام و طبقات اجتماعی، یکی دیگر از ضرورت‌های فیلم تاریخی است. این امر درباره تاریخ اسلام، از ضرورتی مضاعف برخوردار است؛ چه با تشکیل حکومت در یثرب توسط رسول الله، نظام اجتماعی خاصی شکل گرفت و با شکل‌گیری نظام خلافت پس از رسول الله و شروع فتوحات، تحولات گسترده و عمیقی، از نظر اجتماعی به وقوع پیوست و ساختار زندگی بیابانی از میان اعراب رخت برپست. ولی نظام قبیله‌ای در شهرها، در شکلی جدید، به حیات خود ادامه داد. سریال فرستاده، به دلیل عدم توجه به ساختار اجتماعی بصره، وضعیت بصره و نامه اباعبدالله به پنج تن از بزرگان بصره، در ابهام فرو رفت. در نتیجه، این امر موجب مخدوش شدن مأموریت سلیمان، حامل نامه امام گردید. از زمان خلیفه دوم، قبایل بزرگ و کوچک سکنی‌یافته در شهر تازه‌تأسیس بصره، در پنج دسته قرار گرفتند و هر دسته از قبایل پرشماری تشکیل می‌شد که تحت امر قبیله‌ای بزرگ از میان آن قبایل قرار داشت و برای هر دسته، رئیسی انتخاب می‌شد. زیر نظر این پنج رئیس، گروهی به نام عریف بودند که سهمیه بیت‌المال را میان افراد قبیله تقسیم می‌کردند و مسئول گزارش آمار تولد و مرگ و نیز گرایش‌های اعتقادی قبیله بودند.^۵ یکی از دلایلی که موجب شد امام تنها به پنج تن از بزرگان بصره نامه بنویسد، نظام اجتماعی حاکم بر بصره بوده است.

وضعیت فرهنگی

از آنجا که تاریخ مقدس تاریخ چالش حق با باطل و جلوه‌ها و نمودهای متنوع آن در عرصه فرهنگ بوده است، پژوهش درباره وضعیت فرهنگی برهه مورد نظر و بررسی جریان یا جریان‌های فرهنگی مقابل، امری حیاتی است. در سریال ولایت عشق، در شهرهای مختلف مدینه، نیشابور و مرو، حامیان ولایت در قالب جمعیت‌های انبوه ظاهر می‌شوند؛ در حالی که جریان‌های فکری مدینه از اهل بیت فاصله گرفته بودند و به خلیفه اول و دوم گرایش داشتند. ایران نیز خراسان، ماوراءالنهر و شهرهای مهم آن، مانند نیشابور، مرو و سمرقند مرکز اهل سنت بود و تشیع جز کوفه و سبزوار، مرکز عمده و بزرگی نداشت. استقبال از امام در نیشابور، به دلیل مرکزیت علمی آن شهر در خراسان بوده است و در نتیجه، عالمان شهر و به تبع آنان، مردم برای شنیدن حدیث از ایشان، به منزله راوی حدیث از رسول الله (ص) جمع شده بودند. به همین دلیل

است که امام حدیث سلسله الذهب را با سند متصل به رسول الله (ص) از ایشان نقل می کند.

وضعیت اقتصادی

در سریال امام علی (ع) در کنارگیری طلحه و زبیر از امام، نقش عامل اقتصادی بسیار کم رنگ نشان داده می شود. البته زبیر و طلحه، به ویژه اولی، سودای خلافت در سر داشتند و عامل سیاسی نیز در این امر نقش داشته است؛ ولی موقعیت اقتصادی بسیار متفاوت آن دو نسبت به زمان رسول الله (ص) و ثروت هنگفتی که در این مدت کسب کرده بودند عامل تشدید کننده روبرویی آنان با امام علی (ع) بوده است. همچنین در سریال فرستاده، به عامل اقتصادی به مثابه یکی از کارآمدترین ابزارهای کنترل شهر - بزرگان و مردم عادی - بصره، یکسره بی توجهی شده است. بصره و کوفه دو شهر نظامی نشین بوده اند که به شدت به سهمیه و حقوق بیت المال وابسته بوده اند. عمر روزی گفته بود که مردم چنان به سهمیه بیت المال وابسته شده اند که اگر او بخواهد می تواند به وسیله آن، ایشان را از اسلام برگرداند. در این سریال، به جای تکیه بر عامل اقتصادی در کنار عامل فرهنگی و سیاسی، به عنوان عوامل بازدارنده در همراهی اهالی بصره با اباعبدالله، بر عامل برج و دروازه شهر - که واقعیت تاریخی ندارد - تأکید می شود. نمونه ای موفق از توجه به عامل اقتصادی، فیلم محمد رسول الله (ص) است که در ترسیم فضای مکه و علت مخالفت سرکردگان مشرکان مکه، به ریاست ابوسفیان، با رسول الله، به خوبی عمل کرده است.

وضعیت سیاسی

پژوهش درباره شرایط سیاسی، گروهها و گرایش های سیاسی، چنان که پیش تر ذکر شد، ضرورت دارد و این نه بدین معناست که فیلمی که در پی طرح مسائل سیاسی برهه مورد نظر خود است، باید پژوهش لازم را داشته باشد، بلکه پژوهش درباره شرایط سیاسی، مانند دیگر عوامل فرهنگی و اجتماعی، به مثابه عوامل تأثیرگذار بر هم، لازم است و شاکله یک اجتماع زنده و واقعی را شکل می دهد؛ حتی اگر فیلم به مسائل سیاسی نپردازد. در سریال امام علی (ع) مخالفت امام با قتل عثمان، به تصویر کشیده شد. صحنه شکستن محاصره خانه عثمان توسط نزدیکان امام و رساندن آب به او و اینکه معاویه کشته شدن عثمان را حربه ای تبلیغاتی قرار می دهد و قتل عثمان را به یاران امام و خود او نسبت می دهد، در همین راستا ارزیابی می شود.

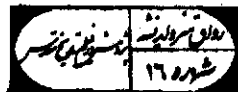
به لحاظ تاریخی، معاویه با وجود داشتن لشگری قابل اعتنا در شام، به عمد از کمک به عثمان تمایل می کرد تا مخالفان کارش را یکسره کنند. معاویه پس از عثمان، خود را خلیفه بلامنازع می دانست. او هرگز تصور نمی کرد که به تعبیر ابوسفیان، پس از افتادن توپ خلافت در دستان بنی امیه، در نتیجه به قدرت رسیدن عثمان، مردم پس از مرگ عثمان، به دور علی (ع) جمع شوند و خلافت او را خواستار شوند. او مرگ عثمان و به قدرت رسیدن خود را می خواست.^۷

اگر وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی آن دوره تاریخی مورد پژوهش قرار گیرد،

۶ نگاه کنید به: تاریخ سیاسی اسلام تا سال چهارم هجری، رسول جعفریان، مؤسسه در راه حق، ص ۴۰۸، به نقل از: المیار و الموازنه، ابی جعفر اسکافی، تحقیق محمد باقر محمودی، منشورات محمودی، بیروت، ص ۸۷

۷ در مجلدات ابن عباس با معاویه و نامنگاری های آنان، ابن عباس به تامل معاویه در کمک به عثمان و اهداف او اشاره کرده است. (نگاه کنید به: شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، دار لواء التراث العربی، ج ۱۶، ص ۱۵۴ و ۱۵۵)

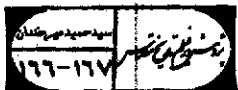
علی (ع) نیز در نامه ای به معاویه، تلویحاً به این مطلب اشاره می کند. (نهج البلاغه، سید رضی، جمع لوری صبحی صالح، نامه ۳۷) در کتاب تاریخ امیرالمؤمنین (ع) در این باره تحلیل خوبی صورت گرفته است. (تاریخ امیرالمؤمنین، آیت الله عباس صفایی حایری، انتشارات مسجد چمران، ج ۱، ص ۱۸ تا ۳۳)

شخصیت‌های تاریخی نیز جایگاه مناسب خود را می‌یابند. البته بر اساس دیدگاه دینی، شخصیت‌ها هستند که جریان‌ات اجتماعی، اقتصادی و ... را می‌سازند؛ ولی اگر چه انسان در انتخاب ابتدایی خویش مختار است، پس از آن، جریان‌های اجتماعی است که او را به پیش می‌برد و شاکله او را شکل می‌دهد و این به معنای تأثیر متقابل فرد و جریان‌ات گوناگون اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است. در این مرحله، فرد غل و زنجیرهایی به پای خود بسته که رهایی از آن بسیار دشوار است. تأکیدهای مکرر در بیان‌ات دینی، در انتخاب هم‌نشین و عدم حضور در جمع‌های نامناسب، با توجه به همین سازوکار است. همچنین همه انسان‌ها پیشرو و جریان‌ساز نیستند، بلکه بر اساس واقعیت عینی و بر اساس متون دینی، اکثریت جامعه دنباله‌رو و تابع هستند. در بازشناسی جریان‌ات بالا، رخدادهای تاریخی، مانند جریان‌اتی مرتبط و در یکدیگر تأثیرگذار به نظر می‌آید و چنین نگرشی حتی در شخصی‌ترین و درونی‌ترین داستان‌ها، تأثیرگذار خواهد بود؛ اگر مجاز به روایتی شخصی از تاریخ باشیم و اگر اساساً اعتقاد به فیلم شخصی وجود داشته باشد و این گونه فیلم روا باشد به هر روی، هر شخصیت یا به وجود آورنده یک جریان فکری، سیاسی و ... است یا خود از تابعان و دنباله‌روان آن. پژوهش درباره شخصیت تاریخی، پس از تحقیق در اوضاع اجتماعی، سیاسی و ... موفق‌تر، ژرف‌تر و همه‌جانبه‌تر خواهد بود.

همان گونه که مؤلفان کتاب هنر سینما تحلیل می‌کنند، در روایت کلاسیک، عوامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تنها چنان محمل‌ها و زمینه‌هایی در روایت هستند و هیچ‌گاه نقش علت را بازی نمی‌کنند. در مقابل، شخصیت‌ها هستند که به مثابه علل، داستان را پیش می‌برند.^۸ از این رو، فیلم کلاسیک به عوامل بالا، به طور عمیق نمی‌پردازد و بیشتر دغدغه‌ها و کشمکش‌های شخصیت‌ها را دنبال می‌کند. به عبارت دیگر، روایت در فیلم کلاسیک، شخصیت‌محور است. این امر در رویارویی مخاطب با فیلم نیز اتفاق می‌افتد و بیننده به ژرفای مسائل اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دست نمی‌یابد و بر اساس اصل هم‌ذات‌پنداری، تنها دغدغه شخصیت یا شخصیت‌های خوب یا بد فیلم را دارد. همان اتفاقی که درباره این ملجم در سریال امام علی (ع) رخ داده است. ما در این فیلم، خوارج را یک جریان فکری نمی‌یابیم؛ نه در کتاره‌گیری از صفین، نه رد حکمت و ایستادن در برابر امام علی (ع) و نه در تصمیم آنان به قتل سه تن، از جمله امام علی (ع) و ... در برابر، فیلم فرصت‌های بسیاری را به این ملجم و دلدادگی او به قطام و ... داده است. به عبارت دیگر، فیلم به شخصیت این ملجم بیشتر پرداخته است تا ترسیم جریان فکری خوارج که به سرعت، به جریانی سیاسی نیز تبدیل شده بود. داستان طلحه، زبیر، عایشه و جنگ جمل نیز چنین است. در نتیجه، از جریان دنیاطلبی و جمع ثروت‌های هنگفت با رقم‌های سرسام‌آور که از دوره فتوحات شروع شده و در دوره عثمان، به اوج رسیده بود، غافل می‌مانیم و تأکیدهای مکرر امام علی (ع) درباره زهد و روی گردانی از دنیا و سخت‌گیری حضرت

۸. هنر سینما، دیپه بورنول و کریستین تاسون، ترجمه افتاح محمدی، نشر مرکز.

بر یاران و اطرافیان را درک نمی‌کنیم. طلحه که در زمان رسول الله (ص) لقب طلحه الخیر داشت و زبیر که سیف الاسلام بود؛ کسانی که در دوران محاصره و فقر صدر اسلام، در مدینه، با اخلاص، دست از جان شسته بودند، اکنون در دوران فتوحات، چنان به دنیا آلوده شده بودند که نمی‌توانستند حکومت امام علی (ع)، خلیفه رسول الله (ص) را تحمل کنند. آنان دیگر قادر به پذیرش بازگشت ارزش‌های عصر رسول الله (ص) نبودند. آنان اکنون به دلیل سیاست‌های لیبیکر و عمر، در رقیب‌تراشی برای شخصیت بلامعارض حضرت در منازعات سیاسی، خود را هم‌سطح امام علی (ع) می‌دیدند. اگر این جریان دنیاطلبی، تکاثر و تفاخر قبیله‌ای و جریان بدعت را که پذیرش حق را سخت کرده بود و در مقابل، جریان زهدگرایی، عدالت و تقسیم عادلانه ثروت و احیای سنت رسول الله (ص) را در سیره امام علی (ع) نبینیم، تاریخ چند ساله حکومت امام علی (ع) آن گونه که باید، مطرح نشده است؛ بی‌آنکه قصد این باشد که نقش تخریب‌گر برخی زنان در آن دوران که در قطام نمود یافته، نفی شود؛ ولی تکیه بر این نقش که بسیاری از عناصر آن تخیلی است، در کنار عدم طرح مناسب عوامل دیگر، در ترسیم عصر علی (ع) تأثیر منفی گذاشته است؛ با اینکه به نظر می‌رسد فیلم در پی بیان آن عوامل نیز بوده است.

در تاریخ مقدس، آن چنان که در قرآن، درباره تاریخ رسولان آمده، بیشتر جریان‌های معارض وجود دارند؛ کافران، مترقان، منافقان، مستضعفان، مؤمنان، طاغوت و ... برخی از این عناوین که گاه به صورت مفرد - کافر، مؤمن و ... - و گاه به صورت جمع آمده است، گاه اشاره به وجه فرهنگی دارد، گاه موقعیت و گاه به موقعیت اقتصادی؛ مانند مترقان و گاه به وجه سیاسی؛ مانند طاغوت. همچنین شخصیت‌ها به منزله نماینده این جریان‌ها هستند. این درست که داستان رسولان در قرآن، رمان یا ادبیات نمایشی نیست؛ لیکن در فیلم نیز می‌توان شخصیت‌محور نبود یا دست کم، به عوامل بالا، به مثابه زمینه و بسترهای تأثیرگذاری که شخصیت‌ها در آن عمل می‌کنند یا نمی‌کنند، به نحو مطلوبی پرداخت. چرا ما در گزینش فرم روایی، آنچه را که با دیدگاه دینی ما تناسب بیشتری دارد، دنبال نکنیم؟

۵. تحلیل

داشتن تحلیلی جامع از حرکت و برخورد معصومان - پیامبران و امامان - برای خالق اثر تاریخی، امری لازم است؛ چه فیلم تحلیل حرکت معصوم را دنبال کند یا نکند. تحلیل درست و جامع برآیند پژوهش در زمینه‌های پیش‌تر ذکر شده است. روشن است اگر پژوهش درباره خلوص وقایع، زمان‌بندی آنها، وضعیت جغرافیایی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و پژوهش در شخصیت‌ها، دچار کاستی باشد، رسیدن به تحلیلی جامع و درست ناممکن خواهد بود. چرا امام علی (ع) در زمان سه خلیفه سکوت می‌کند و برای احقاق حق خود قیام نمی‌کند؟ چرا امام حسن (ع) صلح می‌کند؟ چرا امام حسین (ع) حکومت معاویه را تحمل می‌کند و به بیعت با یزید تن

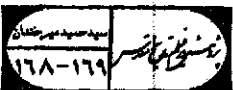

نمی‌دهد؟ چرا به مکه می‌رود؟ چرا از مکه به یمن یا شهرهای مرزی نمی‌رود و کوفه را انتخاب می‌کند؟ چرا امام رضا (ع) ولایت‌عهدی را نمی‌پذیرد؟ و ...

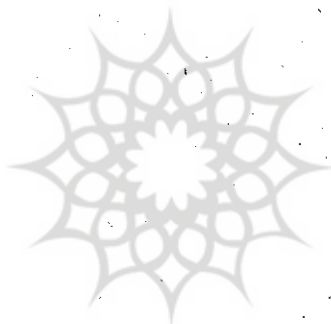
در پرداختن به تاریخ هر یک از امامان، باید تحلیلی جامع از حرکت آنان، به منزله حرکتی جاری و ادامه‌دار به دست آورد. در سریال فرستاده که به قیام اباعبدالله، از منظر داستانی فرعی - وقایع بصره - پرداخته شده، به دلایل قیام اباعبدالله نیز اشاره‌هایی شده است. سلیمان، فرستاده امام به بصره، خطاب به رؤسای قبایل بیابان‌نشین، یکی از دلایل قیام حضرت را انتصابی بودن یزید برمی‌شمارد و می‌گوید که خلفای پیشین یا به اجماع انصار و مهاجران یا به انتخاب شورای بزرگان خلیفه شدند؛ اما یزید انتصابی است. این سخنان به معنای نداشتن تحلیل درباره حرکت معصومان، به مثابه جریانی مرتبط و مستمر است. آیا امام علی (ع) به این دلیل در برابر ابوبکر سکوت کرد که انصار و مهاجران درباره خلیفه اجماع داشتند؟ در حالی که می‌دانیم چند تن از اصحاب برجسته، از جمله امام، با آن موافق نبودند. از این گذشته، در مقابل نص رسول الله (ص) اجماع ادعایی به چه معناست؟ آیا امام علی (ع) نیز شورای ۶ نفره را شورای بزرگان به شمار می‌آورد؟ ناله‌های جانسوز حضرت و درد جانکاه او از شورا، در نهج البلاغه منعکس است. آیا سکوت ده ساله امام حسین (ع) در برابر حکومت معاویه، به دلیل انتخابی بودن وی بود؟ فیلم اساساً درباره تنوع موضع‌گیری‌ها و انتخاب‌های امام در مدینه، مکه و در راه کوفه، دیدگاه و تحلیلی ندارد.

درباره تحلیل، نکته خاصی در زمینه تاریخ انبیای الهی وجود دارد و آن اینکه حکمت عملکرد یا به تعبیر دقیق‌تر، مشیت و تقدیر الهی درباره رسولی که فیلم بدان می‌پردازد، باید تحلیل شود. حکمت در عمل خداوند و مشیت او، به منزله انگیزه در فعل انسان است. این به یک معنا، بحث از تأدیب و تربیت رسولان از سوی خداوند نیز است؛ همان گونه که روایاتی نیز در این باره وجود دارد. در روایتی از رسول الله (ص) آمده است که خداوند مرا ادب کرده و من علی (ع) را ادب کرده‌ام و علی (ع) مؤمنان را ادب می‌کند. ^۱ گاه پرسش‌هایی پیش می‌آید؛ مانند اینکه چرا خداوند آدم را از خوردن از آن شجره، در بهشت منع کرد؟ چرا ابراهیم را امر به ذبح اسماعیل کرد؟ چرا یوسف را به زندان افکند و چرا زندانی شدن او طول کشید؟ چرا یعقوب به عقوبتی چون دوری طولانی از یوسف دچار شد؟ چرا محمد (ص) یتیم به دنیا آمد؟ و ... این بحث را می‌توان به نوعی، مرتبط با بحث تحقیق و کشف انگیزه شخصیت دانست؛ ولی از آنجا که درباره خداوند، اصطلاح انگیزه صحیح نیست و خداوند به تعبیر صحیح‌تر، نه شخصیت، بلکه علت در روایت است، تعبیر حکمت بهتر است. فیلم تاریخ مقدس اگر بخواهد به عمق برود و از تصویر کردن صرف حوادث و ماجراهای صوری و ظاهری فراتر رود، باید به این نوع تحقیق و یافتن این نگرش تحلیلی تن در دهد. به نظر می‌رسد راه کار جبران آسیب‌های عدم تحقیق بایسته در ابعاد ذکر شده، این باشد که

۱. نگاه کنید به: نهج البلاغه، صبح صالح، خطبه ۳، مسروق به خطبه ششگانه
۱۰. میزان الحکمة، محمد محمدی ری شهری، مکتب الاعلام الاسلامی، ج ۱، ص ۲۸، ۳۳۸ و ۳۳۹، به نقل از بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۲۱، ج ۷، ص ۲۶۷.

در پروژه‌های بزرگی چون سریال‌های تاریخی، باید تحقیق نه توسط یک نفر - فیلم‌نامه‌نویس یا فیلم‌نامه‌نویس و کارگردان - بلکه توسط یک گروه پژوهشی صورت گیرد که درباره تاریخ مقدس تخصص داشته باشند و دارای همکاری تنگاتنگ و مستمر با فیلم‌نامه‌نویس و کارگردان باشند. این گروه لزوماً باید الزامات فیلم‌نامه و فیلم را بشناسند تا پژوهش فیلم‌نامه‌ای صورت گیرد. این امر، اگرچه روند تولید را طولانی‌تر می‌کند؛ اما نتیجه مطلوب‌تری خواهد داشت و در خلق آثار تأثیرگذار و ماندگار، بسیار مؤثر خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی